

ВІДГУК**офіційного опонента на дисертаційне дослідження****Оксани Олександрівни Вар'ян****«ОБРАЗ ІДЕАЛЬНОГО ГРОМАДЯНИНА У КОЛЕКТИВНІЙ
СВІДОМОСТІ АФІН'ЯН VI-IV ст. ДО Н.Е»****подане на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за
спеціальністю 07.00.02 - всесвітня історія**

Дисертація Оксани Вар'ян присвячена проблематиці формування та функціонування образів ідеального громадянина у середовищі афінського поліса архаїчної та класичної епохи. Вибір теми для дослідження зумовлений з одного боку тими проблемами, які ставить антикознавство на сучасному етапі вивчення здавалося б такої добре відомої та розробленої теми як історія афінського поліса, а з іншого – кожна робота дослідника минувшини відображає радше ті питання, які хвилюють його сучасників, і питання функціонування частини інститутів сучасного демократичного світу, які шукають своє коріння саме у спадщині Стародавньої Греції зумовлюють інтерес і до інституту громадянства у античному світі. Як наукова, так і суспільно-політична актуальність роботи роблять її непересічною і для української гуманітаристики, де такого роду дослідження все ще є вкрай рідкісними.

Робота виконана на кафедрі всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету у межах наукової теми «Міжнародні відносини та політичний розвиток зарубіжних країн» (державний реєстраційний номер 0114U002651).

Структура роботи є типовою для дисертаційних досліджень з історичної тематики і побудована за проблемним принципом.

Перший розділ присвячений характеристиці історіографічних аспектів, джерелознавчої проблематики та теоретико-методологічних засад дослідження. Авторка влучно характеризує наративні (с. 27-34), епіграфічні (с. 34-35) та візуальні джерела (с. 35-36). Історіографічний аналіз проведено за проблемним

принципом (с. 36-52), зокрема відзначено внесок українських дослідників - Віктора Ставнюка, Андрія Зелінського, Оксани Ручинської, тощо. Характеристика методології дослідження є цілісною (С. 52-59).

Наступний розділ розкриває передумови виникнення концепту ідеального громадянина. У підрозділі 2.1. йдеться про ціннісно-етичні домінанти афінського поліса. Відкриває підрозділ огляд загальної дискусії про сутність поліса як явища (с. 60-61). Оксана Вар'ян відзначає, що трансформація принципів функціонування громадянської общини від евномії на початку VI ст. до н.е. до ісономії на межі VI-V ст. до н.е. позначила зміну культурного та політичного контексту, який визначав місце і роль афінського громадянина у державі (с. 71), а самі ціннісно-етичні домінанти трансформувались паралельно розвитку громадянської общини (с. 71). Цікавою у цьому ключі є характеристика авторкою проблем евномії, ісономії та ісегорії. Наступний підрозділ зосереджує свою увагу на вивченні релігійної складової образу ідеального громадянина. Тут авторка характеризує релігійно-символічну складову включення афінянина до складу родової фратрії та окреслює роль жертвоприношень, свят та театральних вистав. Релігія формувала основи включення афінянина в общину на початковому етапі його життя та супроводжувала його до самої смерті. Підрозділ 2.3. виокремлює соціально-економічні аспекти формування полісної свідомості.

Третій розділ дисертації розкриває особливості системи, методів й принципів формування ідеального громадянина в афінському полісі. Перша частина розділу характеризує основні політичні колективні інституції афінського поліса. Діяльність еклесії (с. 105-106), гелієї (с. 106) та магістратур (с. 108-109) подекуди окреслено дещо загально і описово, але все ж у контексті прив'язки участі афінського громадянина у їхній діяльності. Підрозділ 3.2. містить опис понять арете, калокагатія, софросюне поряд з доволі влучними спостереженнями щодо їх змісту як у сприйнятті афінської філософської традиції (Сократ, Платон та Арістотель, с. 114-115; 117-121), так і у візуальних джерелах (с. 124). Визначений у дисертації перелік чеснот, які мав втілювати громадянин та їхня характеристика, як відзначає сама авторка не є вичерпним (с. 128), але все

ж достатньо репрезентативним для розуміння ідеї доброчесності афінського громадянина. Логічним продовженням опису ідей і понять доброчесності є підрозділ 3.3., де окреслено засади виховання ідеального громадянина. Не можна не погодитись, що пайдейя за своїм концептуальним наповненням виходила за рамки виключно освіти та виховання (с. 147). Усе ж теза про її доступність для переважної більшості громадян потенційно може бути предметом для дискусії як і питання наскільки цілісною та уніфікованою вона була в контексті її практичної реалізації (с. 148). Важливою є характеристика публічного простору в становленні та діяльності афінського громадянина у підрозділі 3.4. Афінська агора, акрополь, храми, святилища, театр, гімнасії, палестри, в межах яких відбувалась взаємодія громадян, як відзначає Оксана Вар'ян, відігравали ключову роль для афінського громадянина та його суспільно-політичної та культурно-релігійної діяльності (с. 156).

Четвертий розділ зосереджено на способах реалізації громадянської доброчесності у афінському соціумі. Відкриває його підрозділ, присвячений формам забезпечення суспільної активності членів громадянського колективу. Містофорія, теорикон та інші типи виплат громадянам та членам їхніх сімей характеризуються як спосіб стимулювання активності громадян і водночас – як соціально-економічне явище. Підрозділ 4.2. відображає роль агонів, зокрема спортивних, театральних вистав, спільних бенкетів, які втілювали полісні цінності й суспільні норми поведінки. Матеріал підрозділу за змістом дещо перегукується та більш ґрунтовно розкриває зміст певних аспектів другого розділу роботи. Тут дисертантці вдалося вдало поєднати матеріал наративних та візуальних джерел, зокрема характеризуючи містерійні культи та ритуальні дії членів общини (с. 177-178). У наступному підрозділі окреслено специфіку участі громадянина у роботі буле (с. 184-185), геліеї (с. 186-187), проаналізовано специфіку докімасії (с. 188-189) та інші прояви політичної реальності афінянина – механізму ostracism (с. 190) та позовам типу «графе параномон» (с. 193). Підрозділ 4.4. розглядає основні типи покарань та заохочень для члена громадянського полісного колективу, які, як вважає авторка, слугували

ефективним методом врегулювання відповідності громадянина цінностям і морально-етичним нормам афінського поліса (с. 212).

Висновки до роботи є цілком логічними, самостійними та змістовними. Єдиним зауваженням тут може бути те, що у висновках структурно не відображено матеріал першого розділу дисертації.

Додатки до роботи репрезентують характеристику візуальної мистецької традиції на прикладі вазопису та скульптури.

Анотації (україномовна та англomовна) до дисертації та її автореферат цілісно та змістовно відображають основний зміст дисертаційної роботи.

Авторкою опубліковано 37 робіт за тематикою дисертації, серед яких виділяються 11 статей у наукових виданнях (серед них роботи у виданнях включених МОН України до переліку фахових, закордонних виданнях та у виданнях включених до міжнародних наукометричних баз) та наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації. Поважним є і список наукових конференцій та заходів, у яких взяла участь Оксана Вар'ян.

Наукова новизна представлених результатів дослідження першочергово полягає у тому, що у роботі визначено витoki та причини виникнення концепту «ідеальний громадянин», проаналізовано його зміст та уточнено цілий ряд аспектів пов'язаних з релігійними ритуалами та соціокультурним середовищем формування і діяльності афінського громадянина.

Практичне значення роботи чітко окреслено у самій роботі і можна цілком погодитись з дисертанткою у його значенні для підготовки курсів, спецкурсів з історії Стародавньої Греції, античної культури, історії релігій Стародавнього світу, для дослідження подальшої еволюції образу ідеального громадянина в часи Античності. Міждисциплінарний характер роботи дозволяє залучати її висновки у навчальних курсах юридичного, педагогічного, філософського та інших напрямків.

У роботі не зафіксовано жодних проявів порушень академічної доброчесності.

Поряд з тим, до дисертаційної роботи Оксани Вар'ян як і до кожного самостійного авторського дослідження можна висловити цілку низку зауважень та побажань, які можуть бути предметом для подальшої дискусії:

1) Огляд джерел використаних авторкою загалом є цілісним і повним, але викликає певне запитання, чому вона не залучила твори трагіка Есхіла, хоча епізодичні згадки про нього самого присутні в роботі (с. 180). Аналіз «Персів» чи інших трагедій автора міг би доповнити наявні висновки про етичну і військову складову діяльності громадянина.

2) Подекуди авторці роботи не завжди чітко вдалося показати наскільки приклади, які подають джерела відображають саме колективну свідомість мешканців афінського поліса, а не індивідуальні погляди властиво окремих афінських (і не лише) авторів чи більш широкі загальногрецькі тенденції та явища. Виходячи з наших знань про формування гомерівського епосу не можна погодитись з думкою авторки про те, що: «В образі цариці (*Арети* - В.Г.) Гомером розкриті колективні уявлення афінян про риси, якими мала бути наділена достойна людина.» (с. 112). Якщо тут, вочевидь, ми маємо справу з не надто вдалим стилістичним формулюванням думки авторки, то частина інших прикладів усе ж створюють враження, що місцями варто було б більш чітко окреслити наскільки власне унікальними чи типовими для Афін на фоні інших полісів чи для окремих авторів були ті чи інші уявлення про ідеального громадянина чи ті практики, які стосувались його життя (одним з показових прикладів тут є характеристика театральних вистав та театральних агонів (с. 176-179), які вартувало б порівняти з практикою як інших полісів так і можливо наступної елліністичної епохи, де вони набували специфічних соціокультурних та політичних конотацій - див. зокрема: Chepel E. A New Papyrus Programme for the Theadelphia: Ptolemaic Festival Culture and Dynastic Ideology // Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik. - No.222. - 2022. - P. 159-178).

3) У роботі використано широкий масив робіт дослідників з історії Афін, які детально та змістовно охарактеризовані у відповідному підрозділі

роботи та в авторефераті. Але характеристику симпосія дещо доповнило б використання праць Ф. Ліссаррага, присвячених естетиці давньогрецького банкету та його іконографії. Ще однією заувагою історіографічного характеру є дивна згадка у авторефераті дисертації про те, що: «На початку XX ст. була опублікована новаторська монографія М. Фінлі «Антична економіка». (с. 6 автореферату). Робота Мозеса Фінлі опублікована все ж у 1973 році. У тексті дисертації ця неточність відсутня. У списку використаних джерел та літератури присутні певні неточності у написанні прізвищ авторів (до прикладу, 722-723 позиції списку, мало б бути – Węcowski, а не Wękowski).

4) Додатки роботи, які містять детальну і досить змістовну текстову характеристику візуальних сюжетів (с. 286-376), як видається, органічно доповнили б власне самі ілюстративні приклади вазопису та скульптури згадані у таблицях.

5) Авторка досить детально охарактеризувала політичні контексти формування та трансформації уявлень афінян про ідеального громадянина та ті практики, яких він мав би дотримуватися. Певну дискусійну проблему на цьому фоні становить поширення лаконофільських течій у Афінах V-IV ст. до н.е. Виникає питання – наскільки їх зміст та сам факт поширення входили у протиріччя з образом ідеального афінського громадянина?

6) У контексті характеристики публічного простору афінського поліса дещо дивним виглядає відсутність згадок про пагорб Пнікс, де з кінця VI ст. до н.е. власне і відбувались зібрання афінської еклесії.

Пори це, вказані зауваження не впливають на принципово високу концептуальну оцінку представленого дисертаційного дослідження.

Дисертація Оксани Олександрівни Вар'ян «Образ ідеального громадянина у колективній свідомості афінян VI-IV ст. до н.е.» є самостійною та завершеною роботою, яка відповідає вимогам Постанови Кабінету міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів» (із змінами внесеними Постановою КМУ № 656 від 19.08.2015), а її

авторка – Оксана Олександрівна Вар'ян заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 - всесвітня історія.

**Кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри археології
та історії стародавніх цивілізацій
Львівського національного
університету імені Івана Франка**

Віктор ГУМЕННИЙ

Підпис В.Л. Гуменного засвідчую.

**Вчений секретар Львівського національного
університету імені Івана Франка**

Ольга ГРАБОВЕЦЬКА